

Verejný poriadok v meste Košice v období prvej svetovej vojny

Ladislav Gergely

vol. 2, 2013, 2, pp. 75-90

Public order in Košice during the First World War

Management of city of Košice was after outbreak of World War I. exposed to the various types of challenges how to deal with war situation. It was necessary to improvise and adopt measures which were not applied in peace time. During the first phase of the war it was not going well for Austria-Hungary. The pressure of Russian Army upon eastern part of Austria-Hungary resulted in large number of refugees who were looking for shelter in Košice, from north-eastern counties and from region of Galicia. It was necessary to provide sufficient supplies of food and lodging for these people. Also it was needed to fulfill government requirements in regard to taking care of soldiers. A specific problem created upholding public order and security of civilians in Košice. It was no easy task, because war situation placed difficult and for peacetime unknown challenges for the magistrate. Paper is analyzing described issues and is devoted to solving individual aspects of described problems.

Key words: First World War. Košice. Public order. Refugees. Metropolitan police.

Vyhlasenie vojnového stavu na území Uhorského kráľovstva koncom júla 1914 prinieslo obrovské zmeny do charakteru aktivít verejnej správy vo východnej časti rakúsko-uhorskej monarchie. Uhorská verejná správa, vybudovaná počas dlho trvajúceho mierového obdobia do roku 1914, bez radikálnych zmien nemohla plniť svoje úlohy vo vojnových pomeroch. Rozprúdenie vojenskej mašínérie vyvolalo zo strany uhorskej vlády a vedenia spoločnej armády razantné kroky, zásluhou ktorých sa zredukovali práva civilného obyvateľstva prakticky zo dňa na deň na minimum. Rakúsko-uhorská monarchia sa stala vojnovým štátom, kde od júla 1914 do novembra 1918 bolo všetko podriadené požiadavkám armády. Nasledujúca časť práce sa zaoberá spôsobom zabezpečenia verejnej bezpečnosti v meste Košice v predvojnovom mierovom období (začiatok dvadsiateho storočia) a v čase prvej svetovej vojny.¹ Takto pomocou komparatívnej metódy sú načrtnuté kontrasty, respektíve zmeny spôsobené vojnou v jednom dôležitom odvetví verejnej správy.

Zabezpečenie verejného poriadku na území Uhorska v období dualizmu bolo realizované na území miest s municipiálnym právom² mestskou políciou, ostatná časť územia Uhorska bola

1 Problematike zabezpečenia verejného poriadku v období prvej svetovej vojny na území Uhorska sa venuje v prvom rade maďarská historiografia. Ku novším prácam s uvedenou tematikou radím vedecké práce Jánosa Subu (SUBA, János. A katonai rendőrség felállítása a hátszágban 1917-ben. In *Rendvédelem-történeti Füzetek. Acta Historiae Praesidii Ordinis*, 2008, roč. 15, č. 18, s. 143-155; SUBA, János. Karhatalmi formációk Magyarországon 1918–1920. In *Rendvédelem-történeti Füzetek. Acta Historiae Praesidii Ordinis*, 2008, roč. 15, č. 18, s. 131-142.) a Józsefa Parádiho (PARÁDI, József. A csendőrség magyarországi története. In *Rendvédelem-történeti Füzetek. Acta Historiae Praesidii Ordinis*, 2009, roč. 16, č. 19, s. 64-88.).

2 Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867) reorganizáciou verejnej správy v Uhorsku boli obce zatriedené do troch kategórií. Mestá najvyššej kategórie dostali nový titul mesta s municipiálnym právom. Do najvyššej kategórie bolo spolu s ďalšími 24 mestami zadelené aj mesto Košice (stav od roku 1908, kedy udelili titul aj mestu Miskovec). Mestá s municipiálnym právom sa dostali v uhorskej verejnej správe z právneho hľadiska na rovnakú úroveň ako župy. Disponovali podobnou samosprávou, okrem toho sa mohli venovať aj celoštátnym záležitostiam, ktoré mohli prerokovať a vyjadriť svoj názor tak smerom k ostatným municipiám, ako aj smerom k parlamentu a vládnyim činiteľom. Príslušné zákony týkajúce sa organizácie verejnej správy a kategorizácie miest: 1870. évi XLIII. törvénycikk, a köztörvényhatóságok rendezéséről; 1876. évi XX. törvénycikk, némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről; 1886. évi XXI. törvénycikk, a törvényhatóságokról; 1907. évi LI. törvénycikk, Miskolcz rendezett tanácsu városnak törvényhatósági joggal felruházásáról.

kontrolovaná zložkami štátneho žandárstva.³ Oddiely žandárstva v predvojnovom období nemali kompetencie na území municipiálnych miest, respektíve v týchto mestách sa objavili úradne iba v čase potreby, napríklad v takých prípadoch (štrajky, demonštrácie), kedy miestne vedenie polície už nepovažovalo svoje sily za dostačujúce a cítilo potrebu vypomáhať si zásahom žandárstva.

Uhorsko, spolu s územím Chorvátsko-slavónskeho kráľovstva, bolo rozdelené na deväť žandárskych obvodov, pričom štvrtý obvod mal sídlo v Košiciach.⁴ Košický obvod sa rozprestieral v severovýchodnej časti krajiny a okrem Košíc mal sedem vidieckych centier v mestách Prešov, Satu Mare, Berehovo, Užhorod, Nové Mesto pod Šiatrom, Levoča a Rimavská Sobota. Žandárstvo v Košiciach malo dve posádky.⁵ Tieto posádky ale do vypuknutia prvej svetovej vojny strážili verejný poriadok mimo územia mesta a len výnimočne sa zapojili na žiadosť košického hlavného policajného kapitána do diania v meste. Dôležitejšia úloha im bola pridelená až po vypuknutí vojny.

Organizácia košickej mestskej polície na začiatku 20. storočia

Zabezpečenie verejného poriadku na území jednotlivých municipiálnych miest v dualistickom období zabezpečovala mestská polícia, ktorá bola financovaná z municipiálneho rozpočtu. Podliehala kontrole nadriadených úradov: mestskej rade, municipiálnemu výboru, administratívnej komisii a hlavnému županovi. Výnimku tvorilo iba hlavné mesto Budapešť, kde od roku 1881 zabezpečenie verejného poriadku vykonávala štátna polícia, ktorá bola financovaná zo štátnych zdrojov. Pre mestá s municipiálnym právom bolo na začiatku 20. storočia finančne náročné udržiavať vlastnú políciu. Napriek celoštátnej diskusii o potrebe poštátnenia mestských polícií, tento krok sa štátnemu aparátu do konca prvej svetovej vojny nepodarilo zrealizovať. Ako štátna výpomoc pre mestá bol schválený zákon o rozvoji uhorských miest (1912. évi LVIII. törvénycikk, a városok fejlesztéséről, ďalej čl. 58/1912), ktorý sa týkal okrem iného aj kvalitatívneho a kvantitatívneho rozvoja mestskej polície. V prvom paragrafe zákona bol zverejnený plán štátnej dotácie pre uhorské mestá v každom nasledujúcom roku do roku 1916, kde sa vymedzila presná suma z dotácie na financovanie mestskej polície.⁶ Tento pozitívny vývoj narušilo rozpútanie prvej svetovej vojny, následkom čoho boli policajné zbory v ešte horšej finančnej situácii ako v roku 1912.

Napriek neľahkej finančnej situácii mala v dualistickom období mestská polícia na starosti veľké množstvo úloh. V zmysle platných zákonov a mestských štatútov bol košický mestský policajný zbor popri svojej primárnej úlohe strážcu verejnej bezpečnosti aj policajným trestným súdom I. stupňa, zdravotníckou vrchnosťou I. stupňa, veterinárnou vrchnosťou I. stupňa a živnostenskou vrchnosťou I. stupňa. Okrem toho sa staral o hospodárske záležitosti (kontrola trhov, stavebnej činnosti, clá). Prostredníctvom Prihlasovacieho úradu, ktorý bol súčasťou

3 Na pohraničnom území účinkovali aj zložky pohraničnej stráže. Z hľadiska témy predloženej práce ale nepovažujem za účelné zaoberať sa štruktúrou a činnosťou tejto štátnej inštitúcie.

4 *A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve*, roč. 32, Budapest : Magyar Királyi Csendőrségi Zsebkönyv szerkesztő bizottsága, 1918, s. 355. Sídla žandárskych obvodov: I. Kluž (Kolozsvár), II. Segedín (Szeged), III. Budapešť (Budapest), IV. Košice (Kassa), V. Bratislava (Pozsony), VI. Stoličný Belehrad (Székesfehérvár), VII. Brašov (Brassó), VIII. Debrecín (Debrecen), IX. Záhreb (Zágráb). Pri zemepisných názvoch popri slovenskom názve prvýkrát v texte uvádzam v zátvorke aj vtedajší oficiálny (maďarský) názov miest.

5 DE SGARDELLI, Ceasar (Ed.). *A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914 – 1918*. Budapest : Athenaeum, 1941, s. 32.

6 Dostupné na internete: <<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7183>>. V zákone schválenej dotácie pre uhorské mestá: rok 1913: 5 000 000 korún, 1914: 6 000 000 korún, 1915: 7 000 000 korún, 1916: 8 000 000 korún. Z týchto súm išlo na posilnenie polície v roku 1913: 1 000 000 korún, 1914: 2 000 000 korún, 1915: 3 000 000 korún, 1916: 4 000 000 korún.

policačného kapitanátu, viedla polícia evidenciu cudzincov⁷ a od roku 1905 aj emigrantov z Košíc, keďže od tohto roku prebrala od Ministerstva vnútra vydávanie cestovných pasov.⁸

Košická mestská polícia od začiatku 20. storočia až do vypuknutia prvej svetovej vojny permanentne trpela zlou finančnou situáciou, čo v tomto období neumožnilo vybudovať vyhovujúce pracovné priestory pre policačné riaditeľstvo. Úrad mestskej polície v prvých rokoch 20. storočia obsadil prízemné miestnosti radnice, čo presahovalo kapacitné možnosti budovy. Valné zhromaždenie mestského zastupiteľstva (municipiálneho výboru) sa 18. mája 1910 snažilo tento problém vyriešiť premiestnením úradov polície, kasární policačného mužstva (z Hlavnej ulice č. 114) a mestskej väznice do budovy Čierneho orla (Hlavná ulica č. 29).⁹

V organizácii košickej polície boli na prelome 19. a 20. storočia evidentné organizačné a kvalitatívne nedostatky, zapríčinené v prvom rade prudkým nárastom počtu obyvateľov.¹⁰ Úrad mal dve hlavné organizačné jednotky: policačné riaditeľstvo ako správcu polície a policačnú stráž ako výkonnú políciu. Na čele košickej mestskej polície bol od marca 1903 ako hlavný policačný kapitán József Váczy, ktorého vymenoval spomedzi ôsmich kandidátov vtedajší hlavný župan Zsigmond Péchy.¹¹ Keďže menovaním sa József Váczy dostal do funkcie s doživotnou platnosťou, na ďalších voľbách mestských úradníkov (v rokoch 1908 a 1914) sa ako kandidát nezúčastnil.¹² Na čele mestskej polície vytrval aj vo vojnovom období a pozbavený svojej funkcie bol až po vojne po vytvorení nového československého úradníctva na začiatku roku 1919. Aj keď ako vedúci košickej polície bol v predvojnovom období často miestnou tlačou kritizovaný, za ocenenie jeho zásluh je možné považovať jeho zvolenie za predsedu Krajinského spolku policačných úradníkov (Rendőrtisztviselők Országos Egyesülete) v decembri 1913.¹³ Podľa mestského štatútu z roku 1913 boli úradníkmi policačného riaditeľstva ešte dvaja policační kapitáni, traja policační koncipienti a jeden policačný pomocný koncipient. Odbornými orgánmi riaditeľstva boli dvaja úradní lekári, dvaja zverolekári, z ktorých jeden bol zároveň aj riaditeľom verejného bitúnku. K pomocnému personálu patrilo päť kancelárskych úradníkov, diurnisti a služobníci.¹⁴

Policačnú stráž ako výkonný orgán polície tvorili policačný inšpektor, policační kontrolóri, policační strážcovia a vyšetrovatelia. Tento orgán polície z dôvodu nedostatočného financovania mestským zastupiteľstvom v prvých rokoch 20. storočia vykonával svoju činnosť

7 Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond (ďalej f.) Magistrát mesta Košice (ďalej MMK), škatuľa (ďalej šk.) 2296, číslo (ďalej č.) 229/1915.

8 AMK, f. MMK, šk. 2278, č. 7784/1914. Dokument obsahuje výkaz policačného kapitána o vystahovalectve medzi rokmi 1905 – 1913.

9 Vyúčtovanie prác na budove Čierneho orla a budove na Hlavnej ulici č. 114 mestské zastupiteľstvo prijalo na svojom valnom zhromaždení 28. marca 1910. Konečné vyúčtovanie (64 386,51 korún) predstavovalo približne dvojnásobnú hodnotu sumy (38 126,61 korún) pôžičky, ktorú na tento účel mesto zobralo ešte v roku 1910. AMK, f. MMK, šk. 2280, č. 624/1914.

10 *A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest : Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1902. Podľa oficiálnych údajov Uhorského štatistického úradu mali Košice podľa sčítania v roku 1870 21 742 obyvateľov. V roku 1900 mali Košice už 35 586 obyvateľov (bez vojakov).

11 *Felsőmagyarország*, 6. marec 1906.

12 Ministerstvo vnútra menovalo vyšších zamestnancov policačných kapitanátov s doživotným mandátom, a to do funkcií policačných kapitanov, policačných koncipientov, policačného inšpektora (od roku 1909), policačného pomocného koncipienta a po vypočutí názoru municipiálnej zdravotnej komisie aj dvoch hlavných lekárov. *Kassa szabad királyi város szabályrendeletei*. Košice : A felsőmagyarországi politikai napilap nyomdája, 1913. (ďalej Szabályrendeletek), paragraf 176.

13 *Kassai újság*, 11. marec 1913.

14 Szabályrendeletek, paragraf 81.

s nedostatočným počtom zamestnancov. Košické noviny (Felsőmagyarország) právom kritizovali mestskú políciu, že so zborom 50 až 60 policajtov nie je možné strážiť také veľké mesto ako Košice¹⁵ a ani piati vyšetrovatelia nestačia na obrovské množstvo úloh.¹⁶ Tie isté noviny v roku 1907 žiadali od mešťanostu, aby neúnosnú situáciu (vysoká kriminalita) vyriešil žandárstvom.¹⁷ Až po uvedomení si vážnosti situácie sa municipiálny výbor pokúšal skončiť s nepriaznivým stavom. Situácia sa v nasledujúcich rokoch mierne zlepšila aj vďaka novej systematizácii pozície policajného inšpektora v roku 1909.¹⁸ V júli 1909 malo mesto spolu 74 policajtov (policajná stráž)¹⁹ a postupným zvyšovaním počtu zamestnancov sa do roku 1912 podarilo predstavenstvu mesta zvýšiť počet personálu policajného zboru na 101 zamestnancov (8 vyšetrovateľov, 1 žalárny strážnik poddôstojník, 1 strážmajster poddôstojník, 10 policajných kontrolórov poddôstojníkov, 66 policajných strážcov I. triedy, 12 policajných strážcov II. triedy, 2 policajní strážcovia I. triedy ako kontrolóri zdravia, 1 policajný inšpektor).²⁰

Do vypuknutia prvej svetovej vojny v júli 1914 už ďalšie zmeny v štruktúre a v stave košickej mestskej polície nenastali. Policajný zbor naďalej vykonával svoju každodennú rutinnú činnosť, ktorej význam ale razantne zmenšila záťaž spojená s dopadom vojnových udalostí na život v meste.

Verejný poriadok v Košiciach v období prvej svetovej vojny

Modernizácia v dvadsiatom storočí priniesla zrýchlený presun informácií, kedy už o vážnych udalostiach mohla byť informovaná celoštátna verejnosť v priebehu niekoľkých hodín. Správa o zavraždení následníka trónu a jeho manželky spôsobila v Košiciach podľa miestneho dobového spravodajstva rušné dni.²¹ Municipiálny výbor mesta reagoval na to mimoriadnym zasadnutím 2. júla, na ktorom zborovo vyjadrili sústrasť na adresu panovníka.²² Počas mesiaca júl 1914 v Košiciach už prebiehali prípravy na prípadnú vojnu, ale zostávajúce krátke obdobie do vyhlásenia vojnového stavu nemohlo byť pre miestne úrady dostačujúce na dôkladné prispôsobenie mestskej správy vojnovým pomerom. Boli to skôr nariadenia zo strany armádných činiteľov a uhorskej vlády, ktoré zapríčinili zmeny v košickej mestskej správe a všeobecne v Košiciach.

Po vypovedaní vojny 28. júla a po vyhlásení mobilizácie 31. júla boli aktivity mesta okamžite podriadené vojnovej činnosti štátu a armády. Košice sa podľa zákona z roku 1912 (1912. évi LXIII. törvénycikk, a háboru esetére szóló kivételes intézkedésről, ďalej čl. 63/1912) dostali už 5. augusta pod prísnu kontrolu štátu. Pozíciu vládneho komisára s pôsobnosťou na území veliteľstva šiesteho armádneho zboru (6. hadtest) obsadil Viktor Molnár.²³ Sídлом vládneho komisára sa stali Košice. Vládny komisár mal aj v prípade mesta Košíc možnosť

15 *Felsőmagyarország*, 23. január 1903.

16 *Felsőmagyarország*, 4. máj 1905.

17 *Felsőmagyarország*, 20. august 1907.

18 *Kassai hírlap*, 30. júl 1909.

19 *Napló*, 8. júl 1909.

20 AMK, f. MMK, šk. 2260, č. 4440/1912.

21 *Felsőmagyarország*, 1. júl 1914.

22 *Városi közlöny*, 15. júl 1914, č. 14.

23 *Városi közlöny*, 30. júl 1914, č. 15. Územie 6. armádneho zboru predstavovali župy severovýchodnej časti Uhorska: Abovsko-turnianska (Abaúj-Torna), Gemersko-malohontská (Gömör és Kishont), Liptovská (Liptó), Novohradská (Nógrád), Spišská (Szepes), Šarišská (Sáros), Užská (Ung), Zemplínska (Zemplén), Zvolenská (Zólyom), Berežská (Bereg), Boršodská (Borsod), Hevešská (Heves), Marmarošská (Máramaros), Sabolčská (Szabolcs), Satumarská (Szatmár) a Ugočská (Ugocsa).

a povinnosť v záujme zaistenia zázemia zasahovať do činnosti mestských orgánov. Mal právomoc kontrolovať mestské úrady aj úradníkov vlády a verejnej správy.²⁴ Okrem vojska mu podliehali všetky ozbrojené zložky v obvode, teda žandárstvo, polícia, pohraničná aj finančná stráž.²⁵ Viktor Molnár realizoval vládne nariadenia a kontroloval verejnú správu severovýchodného Uhorska (teda aj mesta Košice) do jari 1916, kedy bola 30. apríla jeho funkcia uhorskou vládou zrušená.²⁶

Mesto sa stalo ako vojenské centrum severovýchodnej časti Uhorska dôležitým oporným bodom vojenského velenia, a to hlavne pri mobilizácii a pri transporte vojenských jednotiek spoločnej armády na východný front. Bolo sídlom veliteľstva šiesteho armádneho zboru, tiež sídlom veliteľstva tretieho vlastibranckého obvodu (III. honvédkerületi parancsnokság), ktoré vo vojenskej verejnej správe kontrolovali celú severovýchodnú časť Uhorska vrátane tam ležiacich žúp. Z vnútrozemia práve cez Košice presúvali na ruský front časť vojenských oddielov a vojenského materiálu, následne v opačnom smere prichádzali vo veľkom počte zranení a chorí vojaci, ruskí zajatci a utečenci. Od prvých dní vypuknutia vojny mesto zaplavili branci a už odvedení vojaci z okolitých žúp, čo malo za následok prekročenie celkovej kapacity mestských vojenských kasární.²⁷ Tieto faktory v prvom období vojny výrazným spôsobom vplývali na funkciu verejnej správy v Košiciach.

Nadmerné zvýšenie množstva pracovnej činnosti v prvom roku vojny išlo na úkor agendy úradu košického policajného kapitanátu. Zabezpečenie verejného poriadku v zázemí bolo pre štát životne dôležité pri pretransformovaní uhorskej verejnej správy na verejnú správu efektívnu počas vojnového obdobia. Aj napriek veľkým zmenám musela byť zabezpečená kontinuita štátnej moci. Vláda Uhorska preto už 1. augusta 1914 nariadila využiť žandárstvo vo všetkých uhorských mestách, aby vypomáhalo aj polícii na území miest s municipiálnym právom.²⁸ O činnosti žandárstva v Košiciach vo vojnovom období je v miestnej dobovej tlači málo zachovaných informácií. Je zaujímavé, že mestská rada do mája 1916 nemala informácie o účinkovaní tejto inštitúcie v Košiciach.²⁹ Podľa správ a výkazov samotného veliteľstva košického žandárskeho obvodu je ale isté, že od vypuknutia vojny žandárstvo v meste hliadkovalo v záujme zachovania verejnej bezpečnosti. Službu vykonávalo s relatívne nižším počtom mužstva (napríklad v prvom polroku 1916 službu v meste vykonávalo spolu 12 žandárov).³⁰ Z listu košického policajného kapitána Józsefa Váczyho s dátumom 10. júl 1915, ktorý adresoval veliteľstvu košického žandárskeho oddielu, je taktiež evidentné, že existovali „žandári prevelení do mestskej služby“. Podľa tejto žiadosti mohol policajný kapitán

24 CSIZMADIA, Andor. *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1976, s. 301.

25 BIANCHI, Leonard et al. *Dejiny štátu apráva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971, s. 355.

26 AMK, f. MMK, šk. 2305, č. 7632/1916.

27 Preplnenosť košických vojenských kasární je o to pozoruhodnejšia, že v čase vypuknutia prvej svetovej vojny patrili Košice medzi najdôležitejšie vojenské centrá v celom Uhorsku. Vysoký počet vojakov bol v období dualizmu dôvodom na výstavbu kasární a ďalších budov na vojenské účely. Na ubytovanie vojakov slúžil aj veľký barakový tábor vybudovaný ešte v roku 1875 (bol dimenzovaný pre 6 000 mužov a 600 koní) a rôzne iné kasárne slúžiace tak pre spoločnú armádu, ako pre „honnévod“ (uhorská vlastibrana) a husárske oddiely.

28 GALÁNTAI, József. A háborús állam. A „kivételes hatalom“ kodifikálása és alkalmazása 1914 – 1916-ban. In PÖLÖSKEI, Ferenc – RÁNKI, György (Eds.). *A magyar polgári államrendszerek*. Budapest : Tankönyvkiadó, 1981, s. 195-222.

29 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 188, č. 6000/1916. Mestská rada na svojom zasadnutí 3. mája 1916 nariadila hlavnému policajnému kapitánovi vysvetliť, na koho povel vykonávalo žandárstvo v meste službu. Hlásenie žiadali z toho dôvodu, že „o využití žandárskych služieb nemá vedomosti mestská rada, ani mešťanosta“.

30 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 188, č. 6000/1916.

využiť ich služby aj v prímestskej oblasti (v tomto prípade žiadal od nich, aby za colnými priehradami, ktoré boli postavené na cestách prichádzajúcich do mesta, zabránili obchodovaniu s potravinami). Takto sa ich pracovná náplň oproti predvojnovému stavu nemusela veľmi líšiť.³¹ Žandárom boli pridelené aj niektoré obvody a ulice v meste (mestská časť Tábor,³² Ulica Klobusitzky³³ a Námestie Petőfi³⁴), kde boli výlučne oni zodpovední za verejnú bezpečnosť.³⁵

Žandári, ako pôvodne mimomestská bezpečnostná zložka, boli prítomní v Košiciach do 7. septembra 1917. Svoje účinkovanie v meste ukončili po vyjadrení mestského policajného kapitána, že v meste už nie je nutné zachovať tento spôsob zaistenia verejnej bezpečnosti.³⁶ Pôsobenie žandárov v Košiciach je možné hodnotiť pozitívne, ale problémy polície, znásobené vojnou, nemohli vyriešiť. V podstate pri zabezpečení verejnej bezpečnosti žandárstvo zohrávalo iba vedľajšiu úlohu. Najväčšie bremeno naďalej ostalo na pleciach košickej mestskej polície.

Činnosť mestskej polície v Košiciach, hlavne kvôli nedostatku finančných zdrojov, bola citlivým bodom aj v predvojnovom období. Odvod väčšiny mestských policajtov do armády preto spôsobil problém už v čase vypuknutia vojny. Mešťanosta bol nútený 2. augusta 1914 požiadať veliteľstvo šiesteho armádneho zboru o pomoc, aby vojsko zabezpečilo stráženie „niektorých cenných predmetov“ patriacich k mestským verejným podnikom.³⁷ Podobný krok urobil v ten deň aj policajný kapitán, ktorý požiadal veliteľstvo armádneho zboru o vojenské hliadky.³⁸ Z mesta bolo v čase všeobecnej mobilizácie (1. augusta 1914) odvedených 56 členov mužstva (policajných strážcov) z celkového počtu 88 osôb. Na vykonanie zvýšeného množstva úloh pri zabezpečovaní verejného poriadku, teda podľa hlásenia policajného kapitána z konca apríla 1918 ostalo iba 32 mužov, pričom tento približný stav ostal platným počas nasledujúcich štyroch rokov.³⁹ Do armády ale vo veľkom počte narukovali aj členovia úradníckeho zboru polície s tým, že v septembri už bolo odvedených 103 zamestnancov košickej polície.⁴⁰ S uvedeným počtom odvedených policajtov Košice na tom neboli najhoršie: v susednom Miškovci boli odvedení okrem troch všetci príslušníci policajného zboru.⁴¹

Na zaistenie verejného poriadku na území munícipie vedenie mesta muselo reagovať v rámci svojich možností. Na doplnenie policajného zboru košická mestská rada, podobne ako napríklad mestská rada Miškovca⁴² a Kecskemétu,⁴³ 4. augusta zriadila mestskú poriadkovú

31 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 181, č. 1254/1914. Colné priehrady sa nachádzali na ulici Thököly (v súčasnosti ulice Alvinczyho a Rampová), Eperjesi út (Prešovská cesta), Pesti út (Južná trieda), Szepsi út (dnešná západná časť Štúrovej), Csermely út (Čermel'ská cesta).

32 Mestská časť vtedajšej juhovýchodnej oblasti mesta.

33 V súčasnosti Masarykova ulica.

34 V súčasnosti Drevný trh.

35 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 192, č. 4002/1917.

36 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 192, č. 13998/1917. Také vyjadrenie József Váczy mohol vysloviť vtedy, kedy už v meste hliadkovala od apríla 1917 vojenská polícia. O činnosti vojenskej polície v Košiciach referujem nižšie.

37 AMK, f. MMK, šk. 2297, č. 3197/1914.

38 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 181, č. 1714/1914.

39 AMK, f. MMK, šk. 2324, č. 9291/1918. Pri polícii počas vojny slúžili okrem riadnych členov mužstva aj dočasne prijaté osoby ako výpomoc. V januári 1916 sa ich počet pohyboval okolo 25 – 30 osôb. O nich sa Váczy vo svojom hlásení nezmiene. AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 191, č. 94/1916.

40 *Kassai újság*, 13. september 1914.

41 DOBROSSY, István. *Miskolc története IV/1 1848-tól 1918-ig*. Miskolc, 2003, s. 186.

42 DOBROSSY, I. *Miskolc története...*, s. 187.

43 KÁROLYFALVI, József. *Kecskemét az első világháború és a forradalmak korában (1914 – 1920)*, s. 9. Dostupné na internete: <<http://mek.oszk.hu/07900/07906/html/>>.

službu (polgárőrség), ktorá bola zložená z civilistov (platených aj dobrovoľníkov).⁴⁴ Na druhý deň (5. augusta) už policajný kapitán vyradil prvých 40 členov poriadkovej služby, zároveň ich oboznámil s právami a povinnosťami pri vykonávaní strážnej služby.⁴⁵ Mestská poriadková služba ale nemala dlhú životnosť. Už v máji 1915, po tom, ako väčšinu jej členov odvelili na vojenskú službu a u ostatných pracovná morálka klesla, hlavný policajný kapitán pozastavil činnosť tejto inštitúcie.⁴⁶

Nárast pracovnej náplne mestskej polície bol spôsobený v prvom rade v dôsledku zvýšenia počtu vojakov v meste. Išlo o úlohy spojené s ošetrovaním zranených a chorých vojakov (polícia bola zdravotníckou vrchnosťou prvého stupňa), neustálym riešením problému s nedostatkom potravín pre domáce obyvateľstvo (zásobovanie veľkého počtu vojakov bolo zabezpečované potravinami z miestneho trhu) a udržiavaním verejného poriadku.⁴⁷ Okrem toho úrad plnil aj ostatné, jemu pred vojnu stanovené úlohy, pričom nárast agendy musel vykonávať so značne redukovaným počtom členov zboru.

Hromadné odvodvy po vyhlásení všeobecnej mobilizácie boli faktorom, ktorý zvyšoval význam polície pri pátraní po osobách, ktoré sa dovtedy vyhýbali vojenskej službe. Na adresu kapitanátu prichádzali zo strany vojenských veliteľstiev alebo úradov verejnej správy zoznamy nenarukovaných osôb.⁴⁸

Od augusta 1914 bolo v Uhorsku zakázané hlavne kvôli obavám zo špionáže cestovať bez cestovného preukazu, ktorý slúžil cestujúcim ako doklad o politickej spoľahlivosti. Vydávanie takýchto pasov sa dostalo do pôsobnosti miestnych civilných úradov a v rámci nich policajným úradom. V Košiciach na tento účel zriadili novú kanceláriu, viedol ju titulárny hlavný policajný kapitán (Béla Cselényi).⁴⁹ Preukaz podľa vyšších nariadení bolo možné vydávať iba „osobám spoľahlivým, politicky bez namietania“, úradníci polície vydávajúci tieto doklady sa preto ocitli prostredníctvom svojich nadriadených pod určitým tlakom zo strany uhorského ministerstva vnútra. Mali nariadené s „mimoriadnou ostražitosťou“ preskúmať každú jednu žiadosť a všimnúť si, či budúca cesta nesúvisí s protištátnou alebo proti armáde zameranou aktivitou.⁵⁰ V čase ohrozenia verejného zdravia, v jeseni 1914 polícia v snahe zabrániť rozšíreniu epidemii dokonca na krátku dobu úplne zastavila vydávanie cestovných preukazov.⁵¹

Terčom zvýšenej pozornosti košickej polície v období vojny sa stali v meste sa zdržiavajúci cudzinci, ktorí boli povinní už aj pred vypuknutím vojny prihlásiť sa (a to bez ohľadu na dobu trvania ich návštevy mesta) na Prihlasovacom úrade. Tento úrad bol súčasťou mestskej polície. Post vedúceho úradu zastával v období prvej svetovej vojny policajný kapitán Nándor Radó, ktorý o cudzincoch prichádzajúcich do mesta podával mesačné hlásenia mestskej rade. Uvede-

44 *Felsőmagyarország*, 5. august 1914.

45 *Kassai újság*, 6. august 1914.

46 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 191, č. 94/1916.

47 Keďže ošetrovanie zranených a chorých vojakov v Košiciach tvorilo významnú časť činnosti košickej mestskej správy hlavne v prvom období vojny a zapojili sa do nej okrem polície aj ďalšie mestské úrady, armáda a dobročinné spolky, považoval som za rozumné v článku upustiť od analýzy týchto prvkov činnosti košickej polície. Obsiahlosť zachovaného archívneho materiálu a taktiež informácií z dobovej tlače o ošetrovaní zranených a chorých vojakov v meste dovoľuje spracovať túto problematiku v samostatnom článku. Zásobovanie mesta potravinami, pri ktorom policajný kapitanát takisto zohrával významnú úlohu, bude tiež témou samostatného článku, preto v predložennom článku sa tejto témy dotknem iba okrajovo, pri analyzovaní prítomnosti cudzincov v meste.

48 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 181, č. 2481/1914; AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 181, č. 2703/1914.

49 *Felsőmagyarország*, 5. jún 1915.

50 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 174, č. 141/1914.

51 *Felsőmagyarország*, 1. október 1914.

né mesačné hlásenia umožňujú sledovať príchod utečencov z mimouhorských území cisárstva (prevažne z Haliče) do mesta v prvom období vojny. Z údajov Prihlasovacieho úradu z jednotlivých mesiacov roku 1914 a 1915 jednoznačne vyplýva zásadný dopad vojenských operácií na počet cudzincov – utečencov, ktorí prichádzali do Košíc. Kým v prvom polroku 1914 prichádzal do mesta približne rovnaký počet cudzincov (január – 121 osôb, február – 132, marec – 167, apríl – 155, máj – 136, jún – 181), v druhej časti roka sa situácia zásadne zmenila, pričom je možné jednoznačne oddeliť dve tendencie. V júli toho roku, t. j. v čase veľkej neistoty pred vyhlásením vojnového stavu, a v auguste, kedy železničná osobná doprava neprepravovala civilistov, počet prihlásených cudzincov rapídne klesol (júl – 56, august – 76). Diametrálne odlišné údaje priniesli posledné mesiace roka 1914 (september – 630, október – 543, november – 644, december – 377), ktoré už boli jednoznačným odzrkadlením následkov vojenských operácií na území Haliče, respektíve ťaženia ruskej armády na tomto oslobodení.⁵² Relatívne nižší počet cudzincov v decembri takisto súvisí s vtedajšou ruskou ofenzívou na území Haliče a severovýchodnej časti Uhorska (cárska armáda začiatkom decembra kontrolovala severné časti žúp Šariš a Zemplín), keď už ani Košice neboli považované za bezpečné miesto. Počas týchto kritických týždňov utečenci už nepovažovali mesto za bezpečné, dokonca aj samotní Košičania ho vo veľkom počte opúšťali.⁵³ Príčinou decembrového nižšieho počtu evidovaných cudzincov mohla byť aj nevôľa uhorských a tak aj košických úradov umiestniť haličských utečencov v uhorských mestách. Hlavný župan Košíc Ede Sziklay 23. novembra 1914 tlmočil mešťanostovi nariadenie ministra vnútra (č. 5130/914), podľa ktorého mali byť cudzinci a haličskí utečenci prinútení k tomu, aby sa po príchode zdržali v meste maximálne 24 hodín. Na území municípie mohli ostať iba spoľahliví, ktorí svoju totožnosť vedeli jednoznačne dokázať.⁵⁴ Podľa spomienok grófa Józsefa Majlátha bola „naša oblasť v čase všeobecného úteku oslobodená aj od rakúskych utečencov“. Zámožnejšie rodiny odcestovali dobrovoľne a najväčšiu časť nemajetných utečencov úrady poslali ďalej do vnútrozemia.⁵⁵ V Košiciach 19. decembra 1914 na základe vyššieho nariadenia boli po schôdzi miestnych policajných zložiek utečenci z Haliče vyzvaní okamžite opustiť mesto, lebo „inak budú úradmi internovaní na vyznačené miesto“. Ostať mohli iba utečenci, ktorí dokázali, že bývajú u blízkych príbuzných, a osoby, ktoré z nejakého dôvodu neboli schopné okamžite cestovať.⁵⁶ Podľa hlásenia policajného kapitána z jari 1915 je ale zrejmé, že aj po decembri 1914 ostali v meste utečenci z Haliče, ktorých 5. mája definoval, ako „neprepravovateľných“.⁵⁷ Údaje z mesačných hlásení Prihlasovacieho úradu tiež dovoľujú predpokladať prítomnosť utečencov z Haliče. V prvom štvrtroku nasledujúceho roka (1915) počet evidovaných cudzincov sa ešte pohyboval okolo 300 (január – 325, február – 334, marec – 272), ale od apríla sa tieto čísla ustálili a už nepresiahli, okrem mesiaca august, úroveň 200 nahlásených (apríl – 177, máj – 198, jún – 184, júl – 189, august – 303, september – 169, október – 182, november – 176, spis decembrový údaj neobsahuje).⁵⁸

52 AMK, f. MMK, šk. 2296, č. 229/1915.

53 2. decembra zastavili predstavenia aj v Košickom štátnom divadle a na druhý deň opustil mesto kompletný herecký zbor: „3. decembra ráno v nepopísateľnej a životu nebezpečnej tlačnici medzi utekajúcimi aj herci nastúpili na vlak ...“ Po zlepšení situácie v meste sa predstavenia v košickom divadle obnovili. BENCZÚR, Vilmos. *A százéves kassai magyar színészet története 1896 – 1916*. Bratislava : Clara design studio, 2002, s. 144.

54 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 181, č. 1714/1914.

55 MAJLÁTH, József. *Élményeim és tapasztalataim aháború alatt*. Első kötet. Budapest : Magyar Tudomány Akadémia, 1928, s. 25.

56 *Felsőmagyarország*, 20. december 1914.

57 AMK, f. MMK, šk. 2304, č. 2201/1916. Policajný kapitán uvádza ako haličských utečencov 50 osôb.

58 AMK, f. MMK, šk. 2296, č. 229/1915.

Náhly nárast nastahovaných utečencov do mesta od septembra 1914 potvrdzujú aj miestne denníky, ktoré o nich ešte v auguste mlčia (lebo neprichádzali), ale od septembra sa nimi zaoberajú čoraz častejšie.⁵⁹

Pri údajoch Prihlasovacieho úradu je nutné zdôrazniť, že v nekonsolidovaných pomeroch, aké prevládali v Košiciach v prvých mesiacoch vojny, nie každý cudzinec bol ochotný prihlásiť sa na uvedenom úrade, a preto údaje nezaznamenávajú každého cudzinca, ktorý sa v meste zdržiaval. Obzvlášť to platilo v prípadoch, ak svojou činnosťou v meste porušovali nariadenia, v prvom rade v oblasti verejného zásobovania potravinami. Po dopátraní boli tieto osoby, ktoré prišli väčšinou z Haliče a obchodovali na čiernom trhu, podľa nariadení hlavného policajného kapitána okamžite vyhostení z mesta alebo postavení pred súd.⁶⁰

Neevidovaní a nelegálne obchodujúci cudzinci zaťažovali políciu, ktorá tak musela veľkú časť svojej pozornosti venovať zákrokom proti nelegálnym obchodom. Mestská polícia bola takisto povinná zaoberať sa aj evidovanými utečencami, ktorí sa do Košíc dostali s minimálnymi zásobami. Po príchode do Košíc sa bezmajetní utečenci mohli obrátiť na miestnu políciu, ktorá v rámci svojich možností zabezpečila pre nich dočasné umiestnenie a stravu. V krízovom období (november a december 1914) bola nútená tieto osoby umiestniť a stravovať aj v miestnostiach väznice.⁶¹ Utečenci boli registrovaní, v zoznamoch boli uvedené ich bydliská a boli pod stálym lekárskeym dozorom.⁶²

Prítomnosť utečencov z Haliče považovali mestské úrady aj košická verejnosť za dočasnú. Zvyklosti obyvateľov z menej vyspelej oblasti vzbudzovali u miestneho obyvateľstva isté obavy,⁶³ ktoré bolo nútené zohľadniť aj veliteľstvo šiesteho armádneho zboru pri svojom rozhodnutí povoliť vydávanie cestovných preukazov haličským utečencom do niektorých oblastí tejto krajiny, ležiacich mimo frontu. Veliteľstvo mohlo také rozhodnutie vydávať až 29. júna 1915, t. j. po tom, ako po prelomení ruskej obrany pri Gorliciach armády Ústredných mocností znovu obsadili niektoré časti Haliče.⁶⁴

59 Prvé články o prítomnosti poľských utečencov publikovali miestne denníky 8. septembra. Tlač písala o utečencoch pozitívne, pravdepodobne aby sa predišlo prejavom neznášanlivosti zo strany košickej spoločnosti. Napríklad: „*Inteligentní mešťania, je medzi nimi aj zopár diplomovaných...*“. *Kassai ujság*, 8. september 1914; *Felvidéki ujság*, 8. september 1914.

60 AMK, f. MMK, šk. 2296, č. 4099/1915. Policajný kapitán 17. februára 1915 vyhostil z mesta troch rakúskych občanov z Haliče (Ferenc Burkovszki, Henrik Grün, Dávid Grün), lebo v meste nemali trvalý pobyt, neboli prihlásení a podieľali sa na nelegálnych obchodoch. AMK, f. MMK, šk. 2296, č. 7721/1915. Hlavný policajný kapitán 28. apríla 1915 vyhostil rakúskeho občana z Haliče Fischla Goldberga, lebo „*menovaný tu nemal ani povolenie na pobyt, ani živnostenský list (iparigazolvány), zaoberal sa tu obchodovaním s koňmi a čachrovaním, s ktorým podnikaním poškodil záujmy miestnych obchodníkov vlastníacich živnostenský list a záujmy miestnych hospodárov. Tým, že vykonával sprostredkovateľské obchodovanie, pričínal sa ozdraženie tovarov*“. AMK, f. MMK, šk. 2296, č. 7722/1915. Hlavný policajný kapitán 28. apríla 1915 vyhostil z mesta rakúskeho občana z Haliče Efraima Buchwaltera za nepovolené obchodovanie s koňom a dobytkom, pretože „*zaoberal sa obchodovaním, ktoré poškodzovalo záujmy obecnstva mesta*“.

61 AMK, f. MMK, šk. 2304, č. 2619/1916. Dňa 11. februára 1916 hlavný policajný kapitán József Váczy tlmočí žiadosť žalárnikára Istvána Pásztoru mestskej rade, v ktorej ten chce úhradu za 250 obedov, ktoré dal v novembri a decembri 1914 utečencom z Haliča a zo severovýchodných žúp. Vtedy podľa Váczyho „*pred ruskou inváziou hromadne prichádzalo obyvateľstvo Haliče aseverných uhorských žúp do Košíc*“.

62 AMK, f. Úradný mestský hlavný lekár mesta Košice. Predmet: Hlásenie mestského hlavného lekára o zdravotnej situácii mesta Košice v mesiaci december 1914 (nespracovaný materiál).

63 *Felvidéki ujság*, 17. október 1914. Katolícky denník v článku chválil povestnú maďarskú pohostinnosť, ako v Košiciach vítali utečencov, zároveň ale vyjadril svoju nádej: „*...už dnes sme nútení poukázať na to, že hneď ako bude možné týmto utečencom vrátiť sa do Haliče, okamžite treba skončiť voči nim stradičnou pohostinnosťou*.“ Utečenci z Haliče v tomto článku dostávali prívlastok „poľskí Židia“, tento výraz je jednoznačným dôkazom posilnenia konfesionalnej animozity (najmä antisemitizmu) v Košiciach už v treťom mesiaci vojny. Nie je pritom možné určiť na základe prameňov, aké percento utečencov predstavovali obyvatelia židovského vierovyznania.

64 AMK, f. MMK, šk. 2297, č. 9646/1915.

Do mesta prichádzali v kritických obdobiach aj obyvatelia Uhorska, utečenci z uhorských žúp, ktoré boli plienené nepriateľskými armádami. Počet utečencov v Košiciach zo severovýchodných častí Uhorska nie je možné presne určiť, nakoľko sa o nich nevedia stáť evidencie, respektíve aj v tomto prípade je nutné kritické hodnotenie zoznamov o utečencoch (nie je možné vylúčiť prítomnosť neevidovaných a neprihlásených). Menný zoznam zo začiatku roka 1915 „tých uhorských rodín, ktoré následkom ruskej invázie utiekli do Košíc“, dokladá, že košická polícia v tom čase vedela o 477 osobách – utečencoch zo severnejších a východnejších žúp od Košíc. Keďže v tomto prípade je spolu s menami uvedený aj trvalý pobyt, je zrejmé, že veľká väčšina z nich do Košíc prišla z mesta Bardejov. Podľa mien utečencov môžeme predpokladať, že nadmerne boli zastúpení utečenci židovského vierovyznania. Z 20. apríla 1915 existujú údaje o utečencoch, ktorí požiadali mesto o podporu a boli tu zaevidovaní. Hlavný kapitán informoval o 22 rodinách žiadateľov zo Šarišskej župy, s celkovým počtom 129 osôb, pričom doplnil, že okrem nich sa do uvedeného dátumu prihlásilo o podporu ešte 135 rodín (600 osôb) zo Šarišskej župy a 15 rodín (75 osôb) zo Zemplínskej župy, ktorých zoznam sa ešte pripravoval.⁶⁵ „Košice boli počas zimy 1914 a jari 1915 mestom utečencov a vojakov“ a tento fakt ostal v platnosti aj naďalej, aj keď v ďalšej časti roka sa ich počet znížil. Podľa údajov Nándora Radóa, vedúceho Prihlasovacieho úradu, v Košiciach bolo v roku 1915 zaregistrovaných 8 267 cudzincov a utečencov.⁶⁶

Stravovať a ubytovať utečencov, ktorí boli bez prostriedkov, patrilo do rezortu mestskej polície. Na zabezpečenie stravovania utečencov Váczy pravidelne žiadal a dostával finančné prostriedky od mestskej rady. Tieto sumy boli uhradené z finančných zdrojov ministerstva vnútra, podľa nariadenia z 13. februára 1915 toho istého ministerstva.⁶⁷

Inú povahu malo štátnymi úradmi regulované nastahovanie sedmohradských utečencov do Košíc v septembri 1916, v čase ofenzívy rumunskej armády. Na základe opatrení vedúcich činiteľov košickej mestskej správy a z článkov košických denníkov je jednoznačne možné odlíšiť zaobchádzanie s utečencami z Haliče („poľskými Židmi“) od zaobchádzania s utečencami zo Sedmohradska (prevažne maďarského etnika). Rumunská vláda 27. augusta 1916 vypovedala vojnu rakúsko-uhorskej monarchii. V dôsledku slabej ochrany uhorských hraníc sa rumunskej armáde podarilo okamžite preniknúť do Sedmohradska.⁶⁸ Následkom útoku miestne nerumunské etnikum hromadne opúšťalo svoje bydliská a hľadalo bezpečie v pokojnejšom zázemí. Kým v prvých dňoch po útoku hlavný prúd utečencov smeroval do Budapešti, od 4. septembra minister vnútra nasmeroval civilistov aj do iných miest. Košice sa tak tiež stali cieľovou stanicou utečencov, keďže už v ten deň sa objavilo v meste päť sedmohradských rodín.⁶⁹ Na príchod utečencov reagovala mestská rada 5. septembra zriadením Komisie na podporu sedmohradských utečencov (Erdélyi menekültek segítő bizottság), ktorej členmi boli členovia mestskej rady a vedúci miestnych dobročinných spolkov.⁷⁰ Hlavný župan ako aj mešťanosta vyzývali košickú verejnosť, aby v rámci svojich možností pomáhala osobám v núdzi.⁷¹ Mestská rada podľa svojho rozhodnutia zo 6. septembra 1916 finančne podporovala

65 AMK, f. MMK, šk. 2304, č. 2201/1916.

66 *Felsőmagyarország*, 20. január 1916.

67 AMK, f. MMK, šk. 2304, č. 2201/1916.

68 HANÁK, Péter. *Magyarország története 1890 – 1918*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1978, s. 1133.

69 AMK, f. MMK, šk. 2322, č. 1677/1918.

70 *Felsőmagyarország*, 5. september 1916.

71 *Felsőmagyarország*, 3. september 1916. Hlavný župan ešte pred príchodom utečencov žiadal obyvateľov mesta o príspevky a apeloval na ich tradičnú pohostinnosť. *Városi közlöny*, 30. september 1916, č. 9. Mešťanosta 24. septembra

sedmohradských utečencov. Prostredníctvom hlavného policajného kapitána po každých troch alebo piatich dňoch poskytovala osobám v materiálnej núdzi istú sumu až do konca júna 1917, kedy sa podľa nariadenia ministra vnútra mala zastaviť podpora sedmohradských utečencov (v tom čase v Košiciach poberalo túto podporu 41 osôb). Výdavky mesta (21 389 korún) mali byť uhradené ministerstvom vnútra, ale do konca vojny k tomu nedošlo.⁷²

Prítomnosť utečencov v meste (spolu so spontánne prichádzajúcimi civilistami) súvisela s postupným nárastom počtu civilného obyvateľstva Košíc vo vojnových rokoch. Oficiálne sčítanie obyvateľov mesta sa v roku 1914 nekonalo. Údaje je ale možné porovnať s posledným celoštátnym sčítaním obyvateľstva z roku 1910, kedy Košice mali 40 476 obyvateľov (civilistov).⁷³ Podľa vládneho nariadenia od januára 1916 sa v Košiciach kvôli nedostatku potravín zaviedli lístky na chlieb a na múku. Uvedenú formu riešenia potravinového nedostatku odôvodnil súpis obyvateľov. Sčítanie vykonané miestnymi úradmi (s pomocou majiteľov, dozorcov a správcov domov, ktorí vypracovali zoznamy obyvateľov domov) odhalilo, že v Košiciach na začiatku roka 1916 žilo 41 433 osôb.⁷⁴ Nasledujúci súpis civilného obyvateľstva sa konal 1. mája 1917, podľa ktorého civilná populácia v Košiciach vzrástla za 15 mesiacov na 43 703 osôb.⁷⁵ Tento nárast je ešte zaujímavejší, ak ho porovnáme s údajmi košickej matriky z roku 1916. Kým do vypuknutia prvej svetovej vojny počet narodených v meste vždy bol väčší ako zomrelých, v treťom roku vojny mortalita v Košiciach prevýšila natalitu o 322 prípadov. Pozoruhodné sú údaje košickej matriky o cudzincoch (nepochádzajúcich z Košíc), kde v tom istom roku z celkového počtu v Košiciach narodených detí (1 078) pripadalo na cudzincov 142, pričom údaje o úmrtnosti medzi cudzincami vykazovali podobný pomer (88 prípadov z celkového počtu 1 317).⁷⁶ Údaje košickej matriky z roku 1916 poukazujú (pri absencii veľkej časti košickej mužskej populácie) na mierne ubúdanie domáceho obyvateľstva. Táto tendencia však nemala žiaden vplyv na výsledky súpisu z 1. mája 1917. Viac ako dvojtisícový nárast košického civilného obyvateľstva je teda možné vysvetliť iba migráciou do mesta. Posledný súpis obyvateľov vo vojnovom období sa konal 15. apríla 1918, podľa ktorého civilné obyvateľstvo v Košiciach dosiahlo najväčší nárast – 47 645 osôb.⁷⁷

Zvýšenie počtu košického obyvateľstva vo vojnovom období je o to pozoruhodnejšie, že v súpisoch nebola zahrnutá veľká časť košickej mužskej populácie odvedená do armády. V období prvej svetovej vojny mesto zaplavili okrem cudzincov vo veľkom počte vojaci (zdraví, zranení aj chorí). Okrem oddielov regulárnej armády sa v meste hlavne v čase odvodov vyskytovali aj domobranci.⁷⁸ Vojaci boli umiestnení v mestských vojenských kasárňach a v čase

prosil košickú verejnosť o darovanie detských topánok, ktoré mali odovzdať zamestnancom Oddelenia vojenských záležitostí.

72 AMK, f. MMK, šk. 2322, č. 1677/1918.

73 ČAPLOVIČ, Miloslav. Košice v období dualizmu – významná vojenská posádka monarchie v rokoch 1867 – 1914. In DANGL, Vojtech – VARGA, János J. (Eds). *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*. Bratislava: VHU, 2002, s. 294-304.

74 *Felsőmagyarország*, 22. január 1916. „Toto sčítanie ľudu nikto nemôže sponchybníť, je to precízne, lebo každý sa musel prihlásiť, aby mohol dostať lístok na chlieb.“ Počet osôb 41 433 neobsahoval vojakov, teda dôstojníkov, členov mužstva ani tých, ktorí boli ošetrovaní v meste.

75 *Felsőmagyarország*, 12. máj 1917. Do tohto sčítania zarátali aj vojakov oslobodených na určitú alebo neurčitú dobu a vojakov, ktorí žold nedostávali, a invalidných vojakov prepustených z vojska. Zároveň spísali dôstojníkov a ich rodiny bývajúcich v civilných bytoch, ak ich zásobovanie nebolo v kompetencii armády. *Felsőmagyarország*, 1. máj 1917.

76 *Városi közlöny*, 15. december 1916, č. 12.

77 *Kassai ujság*, 27. apríl 1918.

78 *Felsőmagyarország*, 15. február 1915. „Mesto v posledných dňoch bolo plné stovkami domobrancov z vidieka, ktorí, dobre vyzbrojení, v teplejších šatách hrdo prechádzali po uliciach.“

núdze prípadne aj vo verejných budovách a súkromných domoch. Kým v prvých týždňoch po vypuknutí vojny boli vojaci umiestnení v továrňach alebo v súkromných domoch, v pokročilom štádiu vojny sa vojaci na určitý čas ubytovali aj v niektorých školských budovách a škôlkach.⁷⁹ O stabilizáciu ubytovacích pomerov usilovalo veliteľstvo košického obvodu vlastibrany. V roku 1916 postavila uhorská vlastibrana, po súhlase mestskej rady, dočasné barakové konštrukcie na športovom ihrisku Košického atletického klubu (KAC). Na základe uvedeného opatrenia bolo v priestoroch športového ihriska možné umiestniť až 4 000 vojakov. Barakové budovy slúžili ako ubytovacie priestory až do konca vojny. Pre mesto sa stali mimoriadne cennými, keďže v zostávajúcom období vojny vyriešili ubytovanie vojakov.

Odlíšná situácia bola v prípade dôstojníkov, ktorých mesto podľa dovtedy už pomerne starých zákonov z roku 1879 a 1895 (1879. évi XXXVI. törvénycikk, a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról; 1895. évi XXXIX. törvénycikk, a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról) v prípade výzvy zo strany armády bolo povinné ubytovať, a to aj vo forme núteného ubytovania u civilného obyvateľstva. Umiestňovanie dôstojníkov patrilo v období prvej svetovej vojny (aj v predvojnovom období) v Košiciach do rezortu Úradu na ubytovanie vojakov (Katona elszállásolási hivatal), za ktorý bol zodpovedný Győző Illykovich, účtovník v službách Riaditeľstva mestských verejných podnikov.⁸⁰ V otázke ubytovania dôstojníkov sa angažoval aj mestský radca Gusztáv Bauer a úlohy v tomto smere dostával aj policajný kapitanát.

Košice v pozícii dôležitého centra vojenskej verejnej správy v blízkosti východného frontu od začiatku vojny privítali veľký počet dôstojníkov uhorskej armády. Problém ubytovania vojakov sa stal vážnym po ústupe rakúsko-uhorského vojska na východnom fronte v novembri 1914, kedy sa veliteľstvo 3. rakúsko-uhorskej armády na čele s generálom Boroevičom ubytovalo v Košiciach.⁸¹ Podľa hlásenia hlavného policajného kapitána z 24. septembra 1915 prišlo veliteľstvo armády do mesta celkom nečakane 19. novembra 1914, čo znamenalo úlohu ubytovať stovky dôstojníkov. V takejto mimoriadnej situácii sa armáda spolu s vedením mesta priklonila aj k nútenému ubytovaniu v hoteloch. Veliteľstvo 3. armády obsadilo celú budovu hotelu Schalkház, ale aj niektoré ďalšie hotely (Európa, Központi szálloda, Brisztol).⁸²

Podľa rakúsko-uhorskej vojenskej správy po tom, ako veliteľstvá armádných zborov po mobilizácii opustili svoje sídla, najvyššími riadiacimi vojenskými úradmi sa stali veliteľstvá obvodov vlastibrany. Udržovanie poriadku a disciplíny vojakov následne spadalo do kompetencie veliteľstiev vlastibraneckých obvodov, v prípade Košíc veliteľstvu tretieho vlastibraneckého obvodu.⁸³ Úlohu dozoru nad vojakmi veliteľstvo vykonávalo prostredníctvom vojenských hliadok. Vojaci vo voľnom čase navštevovali miestne hostince, kaviarne a krčmy. Podgurážení alkoholom často porušovali verejný poriadok a dostávali sa do konfliktov s civilnou políciou. Hlásenia z rôznych zdrojov o prečinoch vojakov prichádzali na veliteľstvo vlastibrany v Košiciach a miestne civilné orgány, situáciu museli riešiť aj úradníci a detektívi košickej polície. Nižšie uvedené príklady ilustrujú vzťah vojakov a civilných úradov: budapeštiansky majiteľ verejných záchodov v Košiciach sa 1. septembra 1915 sťažoval košickému policajnému

79 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 188, č. 18/1916. Podľa hlásenia jedného mestského lekára z 16. februára 1916 vojaci vtedy obsadili dve škôlky a tri základné školy.

80 AMK, f. MMK, šk. 2297, č. 5533/1915.

81 HORVÁTH, Jakub. *Posledná vojna rakúsko-uhorskej monarchie*. Banská Bystrica : Jakub Horváth, 2008, s. 71.

82 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 185, č. 1543/1915.

83 SUBA, J. A katonai rendőrség ..., s. 143-155.

kapitanátu, že vojaci nechceli platiť za používanie záchodov, chovali sa hrubo a boli dokonca agresívni k obsluhu;⁸⁴ z nasledujúceho mesiaca (október 1915) sa zachovala sťažnosť košickej poľovníckej spoločnosti, že v košických lesoch a pozemkoch vojaci bez povolenia lovia zver;⁸⁵ v júli 1916 košický hlavný policajný kapitán informoval veliteľstvo vlastibrany, že vojaci na predmestiach a na okrajoch mesta v predchádzajúcom období už viackrát obťažovali civilné obyvateľstvo (hlavne ženy), boli agresívni a ohrozovali verejnú bezpečnosť.⁸⁶

Osobitným problémom pre armádu sa stala prostitúcia a výskyt pohlavných chorôb v radoch vojakov. Vojaci často využívali služby verejných domov a súkromných prostitútok, čím sa zvyšovalo riziko šírenia pohlavných osôb. Prostitútka na voľnej nohe a prostitútka vo verejných domoch boli na polícii registrované a týždenne dvakrát pravidelne kontrolované mestskými úradníkmi lekármi.⁸⁷ Hlásenia košickej polície tiež informujú o rozšírení tajnej prostitúcie v radoch zamestnankýň hotelov, kaviarní alebo hostincov. To znamená, že vedľa úradne evidovanej prostitúcie sa v Košiciach už v prvých mesiacoch vojny objavila úradmi nekontrolovateľná, a preto nebezpečnejšia forma prostitúcie. Z toho dôvodu vydal hlavný policajný kapitán ako zdravotnícka vrchnosť prvého stupňa 8. januára 1915 prísne nariadenie, podľa ktorého čašníčky a zapisovateľky všetkých kaviarní a hostincov na území mesta museli kvôli lekárskemu vyšetreniu pravidelne navštevovať (dvakrát týždenne) ordináciu mestského hlavného lekára.⁸⁸ Uvedené nariadenie hlavného policajného kapitána bolo nahradené nariadením z 25. júna 1918, kedy Váczy zrušil povinnosť čašníčok absolvovať pravidelné prehliadky a pokúsil sa inými metódami zastaviť nelegálnu prostitúciu. Prikázal napríklad majiteľom kaviarní, hostincov a podobných zariadení prijímať iba také ženy, ktoré vedeli dokázať lekárske potvrdením, že nie sú nakazené žiadnou z pohlavných chorôb. Zamestnankyniam bolo prísne zakázané zabávať sa s hosťami, takisto pravidelne prijímať mužských hostí vo svojich bytoch.⁸⁹ Úradný hlavný mestský lekár ako dôležitý článok v „boji proti pohlavným chorobám“ zriadil od júna 1916 vo svojej úradnej miestnosti bezplatnú ordináciu, ktorá verejnosti slúžila vo večerných hodinách.⁹⁰

Od vypuknutia vojny sa prostriedkom polície proti rozšíreniu pohlavných chorôb stali aj pravidelné razie, ktoré vykonávala aj s pomocou vojenských hliadok.⁹¹ Podľa hlásenia vedúceho oddelenia detektívov (Tibora Kepesa) z apríla 1916, v prvom období vojny sa razie proti prostitúcii konali skoro každý deň, neskôr raz týždenne alebo v prípade potreby viackrát. Presná evidencia o výsledkoch razíí (počet predvedených žien aj mužov) sa viedla od 4. júna 1915.⁹² Po lekárskej prehliadke choré ženy odvedli do miestnej verejnej nemocnice, kde sa zriadilo oddelenie pre pohlavné choroby.⁹³

84 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 183, č. 253/1915.

85 AMK, f. MMK, šk. 2297, č. 18518/1915.

86 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 190, č. 1230/1916.

87 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 188, č. 231/1916.

88 AMK, f. MMK, šk. 2327, č. 12173/1918.

89 AMK, f. MMK, šk. 2327, č. 12173/1918.

90 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 192, č. 2/1917. Spis obsahuje hlásenie mestského hlavného lekára o zdravotných pomeroch v meste v roku 1916.

91 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 183, č. 250/1915.

92 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 188, č. 6/1916. Spis obsahuje aj výsledky razíí z roku 1915: od 4. júna 1915 do 31. decembra 1915 predvedli po razíách spolu 156 žien, z čoho bolo 35 slúžok, 18 čašníčok a zapisovateľiek, 25 nádenníčok a 78 bez zamestnania. Názny nektorej pohlavnej choroby našli u 29 osôb.

93 AMK, f. MMK, šk. 2339, č. 248/1919.

Rakúsko-uhorskú armádu vojna s cárskou armádou prakticky úplne vyčerpala. Brusilovovej ofenzíve v lete 1916 a následne rumunskému útoku od konca augusta 1916 už nemohla čeliť výlučne vlastnými silami. Za čiastočnými úspechmi, ktoré rakúsko-uhorská armáda dosiahla v bitkách proti ruskej, rumunskej alebo talianskej armáde v poslednom období vojny, bola už vo veľkom rozsahu nemecká armáda. Kým na bojisku upadala bojaschopnosť armády, vo vnútrozemí sa objavili hlavne od roku 1916 náznaky nepokojov medzi domácim obyvateľstvom, vyplývajúce predovšetkým z nedostatočného verejného zásobovania. Armáda bola nútená ponechať čoraz väčšie sily na vlastnom území a na frontoch prejsť do defenzívy. Na začiatku posledného vojnového roka (1. januára 1918) brannú moc dualistického štátu predstavovalo 4 410 000 vojakov (72 peších a 12 jazdeckých divízií), 2 850 000 vojakov bolo nasadených na frontoch a až 1 560 000 vojakov slúžilo v zázemí.⁹⁴ Rast počtu vojakov v prvom rade v mestách znamenal pre civilné orgány sťaženie kontroly verejného poriadku na vlastnom území. Keďže aj v rámci štruktúry armády sa dovtedajší spôsob kontroly vojakov vojenskými hliadkami ukázal neefektívnym, podľa rozhodnutia spoločného ministerstva vojny z 11. januára 1917 bola zriadená vojenská polícia na celom území monarchie. Vojenská polícia sa stala zodpovednou za disciplínu každého vojaka, ktorý sa zdržiaval na uliciach a na verejných miestach.⁹⁵ Nebola oprávnená zasahovať voči civilnému obyvateľstvu, ani vstupovať do súkromných bytov. Spolupráca s civilnými orgánmi, predovšetkým s políciou, v čase potreby bola ale umožnená, dokonca zo strany polície žiadaná.⁹⁶

Veliteľstvá vojenskej polície boli umiestnené v stálych sídlach veliteľstiev spoločnej armády. Svoju činnosť v Košiciach vojenská polícia začala 21. apríla 1917.⁹⁷ Nová zložka armády, ktorá v Košiciach mala 120 mužov,⁹⁸ sa prakticky okamžite zapojila do vykonávania kontrol nelegálnej prostitúcie na území mesta. Podieľala sa tiež na raziacich, ktorých cieľom bolo predviesť z územia mesta dezertérov a vojenských zajatcov na úteku. Razie sa konali podľa nariadenia uhorského ministra obrany (č. 19 999/1917, vydané 11. októbra 1917) od 15. novembra 1917. Od 28. marca 1918 podľa ďalšieho nariadenia ministra obrany bolo už presne určené, že v budúcnosti tieto razie mali byť realizované v závere každého mesiaca. Hlásenia o výsledkoch podával košický hlavný policajný kapitán mestskému radcovi zodpovednému za vojenské záležitosti (Károly Vukovics), ktorý hlásenia odosielal ministerstvu obrany.⁹⁹

Košická mestská polícia v dobe mieru, ale hlavne v období prvej svetovej vojny vykonávala široko rozvetvenú činnosť. Kým v čase mieru sa činnosť polície postupne vyvíjala, vypuknutie vojny 28. júla 1914 tento trend úplne zastavilo. Vojna priniesla nové úlohy, s ktorými sa miestne policajné zložky dovtedy nemuseli zaoberať. V meste sa objavili vo veľkom počte nové osoby, ktoré v mnohých prípadoch prichádzali s úmyslom využiť zmenené a rozvrátené pomery v meste, často nelegálnym spôsobom. Veľký počet vojakov v meste bol tiež rizikom pre košickú políciu pri zabezpečovaní verejného poriadku a pri ochrane domáceho obyvateľstva.

Košická polícia so značne zredukovaným počtom policajtov svoju činnosť v období prvej svetovej vojny vykonávala s vypätím všetkých síl. Využila pritom výpomoc vlastných občanov (poriadková služba), štátu (žandárstvo) a armády (vojenská polícia), ktoré na jednej strane boli

94 BALLA, Tibor. Katonai alakulatok karhatalmi bevetései Magyarországon 1918-ban. In *Rendvédelem-történeti Füzetek. Acta Historiae Praesidii Ordinis*, 2009, roč. 16, č. 19, s. 13-17.

95 SUBA, J. *A katonai rendőrség...*, s. 143-155.

96 SUBA, J. *A katonai rendőrség...*, s. 143-155.

97 *Felsőmagyarország*, 24. apríl 1917.

98 AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, šk. 192, č. 13998/1917.

99 AMK, f. MMK, šk. 2328, č. 7016/1918.

jednoznačným prínosom pre verejnú bezpečnosť, ale na druhej strane nevyvíjali činnosť počas celého obdobia vojny. Pomery v Uhorsku nepochybne mali veľký vplyv na život v Košiciach. Kým v prvom období (1914 – 1916) na pomery v meste vplývala predovšetkým blízkosť vojenských operácií, v poslednom období vojny (1917 – 1918) v mnohých prípadoch konflikty mestských úradov s obyvateľstvom podnietili problémy v zásobovaní. Oproti predvojnovému obdobiu došlo k hlbokému poklesu mravnosti (prostitúcia, kriminalita adolescentov, alkoholizmus mužov aj žien a pod.), z ktorého však ťažko možno obviniť mestskú políciu.

Na konci vojny už bolo nevyhnutné reformovať systém zabezpečenia verejného poriadku v celom Uhorsku. Mestská polícia mala byť poštátnená. Už v predvojnových správach sa uvádzalo, že Košice by sa mali stať jedným z jedenástich sídel (podľa sídel súdnych tabúl) štátnych hlavných kapitanátov polície, na čele pravdepodobne s Józsefom Váczym.¹⁰⁰ Plánovaná reforma sa však neuskutočnila následkom začlenenia Košíc do prvej Československej republiky. Uhorské úrady nahradili orgány československej republiky.

ZOZNAM ARCHÍVNYCH FONDŮV

Archív mesta Košice, fond Magistrát mesta Košice.
Archív mesta Košice, fond Úradný mestský hlavný lekár mesta Košice.
Dobové periodiká

Felsőmagyarország
Felvidéki ujság
Kassai hírlap
Kassai ujság
Napló
Városi közlöny

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként.* Budapest : Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1902.
- A Magyar Királyi Csenedőrség zsebkönyve*, roč. 32. Budapest : Magyar Királyi Csenedőrségi Zsebkönyv szerkesztő bizottsága, 1918.
- BALLA, Tibor. Katonai alakulatok karhatalmi bevetései Magyarországon 1918-ban. In *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, 2009, roč. 16, č. 19, s. 13-17.
- BENCZÚR, Vilmos. *A százéves kassai magyar színészet története 1896 – 1916*. Bratislava : Clara design studio, 2002. 140 s.
- BIANCHI, Leonard et al. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. 447 s.
- CSIZMADIA, Andor. *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1976. 560 s.
- ČAPLOVIČ, Miloslav. Košice v období dualizmu – významná vojenská posádka monarchie v rokoch 1867 – 1914. In DANGL, Vojtech – VARGA, János J. (Eds.). *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*. Bratislava : VHÚ, 2002. 359 s.
- DE SGARDELLI, Ceasar (Ed.). *A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914 – 1918*. Budapest : Athenaeum, 1941. 492 s.
- DOBROSSY, István. *Miskolc története IV/1 1848-tól 1918-ig*. Miskolc, 2003. 561 s.

¹⁰⁰ *Kassai ujság*, 6. február 1914.

- GALÁNTAI, József. A háborús állam. A „kivételes hatalom“ kodifikálása és alkalmazása 1914 – 1916-ban. In PÖLÖSKEI, Ferenc – RÁNKI, György (Eds.). *A magyar polgári államrendszerek*. Budapest : Tankönyvkiadó, 1981, s. 195-222.
- HANÁK, Péter. *Magyarország története 1890 – 1918*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1978. 1422 s.
- HORVÁTH, Jakub. *Posledná vojna rakúsko-uhorskej monarchie*. Banská Bystrica : Jakub Horváth, 2008. 215 s.
- KÁROLYFALVI, József. *Kecskemét az első világháború és a forradalmak korában (1914 – 1920)*. 66 s. Dostupné na internete: <<http://mek.oszk.hu/07900/07906/html/>>
- Kassa szabad királyi város szabályrendeletei*. Kassa : A felsőmagyarországi politikai napilap nyomdája, 1913.
- MAJLÁTH, József. *Élményeim és tapasztalataim a háború alatt*. Első kötet. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1928. 164 s.
- SUBA, János. A katonai rendőrség felállítása a hátszágban 1917-ben. In *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, 2008, roč. 15, č. 18, s. 143-155.
- SUBA, János. Karhatalmi formációk Magyarországon 1918 – 1920. In *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, chýbala zátvorka, 2008, roč. 15, č. 18, s. 131-142.